ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР ОРҚАЛИ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШНИ БАҲОЛАШ: РАҚАМЛИ МУҲИТДАГИ ИМКОНИЯТЛАР

Суванкулова Малика Бахтиёр қизи
Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари маркази мустақил тадқиқотчиси

Аннотация

Мазкур мақолада мантиқий фикрлаш компетенциясини баҳолаш ва ривожлантиришга қаратилган методик ёндашувлар, замонавий рақамли воситалар ва сунъий интеллект технологиялари таҳлил қилинди. Мантиқий фикрлашни шакллантирувчи педагогик технологиялар, интерактив усуллар, адаптив баҳолаш воситалари ҳамда реал вақтда аниқлаш механизмларига алоҳида эътибор қаратилди.

Калит сўзлар:

мантиқий фикрлаш, когнитив диагностика, рақамли педагогика, баҳолаш воситалари, сунъий интеллект, педагогик технологиялар, компетенция, Big Data, адаптив тестлаш.

Аннотация

В данной статье рассматриваются методические подходы к оценке и развитию компетенции логического мышления у студентов, а также анализируются современные цифровые инструменты и технологии искусственного интеллекта. Особое внимание уделено педагогическим технологиям, интерактивным методам, адаптивным оценочным средствам и механизмам диагностики в режиме реального времени.

Ключевые слова:

логическое мышление, когнитивная диагностика, цифровая педагогика, инструменты оценки, искусственный интеллект, педагогические технологии, компетенции, Big Data, адаптивное тестирование.

Annotation

This article explores methodological approaches to assessing and developing logical thinking competencies among students, with a particular focus on modern digital tools and artificial intelligence technologies. It highlights the role of pedagogical technologies, interactive methods, adaptive assessment tools, and real-time diagnostic mechanisms.

Keywords:

Logical thinking, cognitive diagnostics, digital pedagogy, assessment tools, artificial intelligence, pedagogical technologies, competencies, Big Data, adaptive testing.

XXI асрда таълим соҳаси жадал ўзгаришлар даврини бошдан кечирмоқда. Инсон капитали, рақобатбардош билимлар ва функционал компетенциялар таълим тизимининг асосий мезонларига айланмоқда. Бу жараёнда шунчаки ахборотни ўзлаштириш эмас, балки маълумотлар асосида мустақил хулоса чиқариш, далиллаш, танқидий таҳлил қилиш ва муаммоларни ҳал этиш қобилияти, яъни мантиқий фикрлаш марказий ўрин эгалламоқда. Айнан шу қобилиятни шакллантириш орқали замонавий жамиятнинг таълим орқали ривожланиш тезлиги белгилаб берилади.

Мантиқий фикрлаш шахснинг ахборотни қайта ишлаш, сабаб ва оқибат муносабатларини англаш, фикрларни тузатиш ва асослаш, қарор қабул қилиш жараёнидаги интеллектуал қобилиятидир. Замонавий таълимда ушбу компетенция умумтаълим фаолиятининг марказида

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

жойлашган бўлиб, П.Фрейре, Ж.Брунер, Б.Блум, Л.С.Виготский каби йирик педагоглар таълим самарадорлигини айнан мантиқий-тафаккурий фаолият даражаси билан боғлаб келишган.

Бугунги рақамли ва ахборотга бой муҳитда шунчаки билимга эга бўлиш етарли эмас. Бу билимни таҳлил қилиш, контекстда қўллаш ва ижтимоий муаммоларни ечишда самарали ишлатишга қобил бўлган фуқароларга эҳтиёж ортиб бормоқда. Шунинг учун ҳам ЮНЕСКО, OECD каби халқаро ташкилотлар таълим стандартларига мантиқий фикрлаш ва танқидий ёндашувни ўз ичига олган компетенциялар тўпламларини интеграция қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг таълим соҳасидаги давлат сиёсати — жумладан, “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари ва фармонларида ҳам замонавий фикрлайдиган, глобал тенденцияларга жавоб берадиган мутахассисларни тайёрлаш муҳим мақсад сифатида белгиланган. Бу эса таълим жараёнида мантиқий фикрлашни шакллантириш ва баҳолаш масалаларини илмий-назарий ва методик жиҳатдан қайта кўриб чиқиш зарурлигини тақозо этмоқда.

Мантиқий фикрлаш компетенциясини ривожлантиришда анъанавий таълим услубларидан ташқари, замонавий педагогик технологияларнинг ўрни беқиёсдир. Чунки бу технологиялар шахсга йўналтирилган, фаоллаштирувчи ва индивидуаллаштирилган ёндашувни таъминлайди. Бунда талабалар ахборотни фақат қабул қилувчи эмас, балки уни қайта ишловчи, таҳлил қилувчи, асословчи ва мулоҳаза юритувчи субъектга айланади.

Замонавий педагогик технологиялар, айниқса когнитив ёндашув, конструктивизм, кейс-метод, кластер ва интеллект-карта, дебат ва эссе методикалари мантиқий фикрлаш жараёнини ташкил этишда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу технологиялар билимни тайёр ҳолда бермайди, балки ўқувчига уни кашф этиш, савол қўйиш, ўзаро фикр алмашиш, баҳслашиш ва хулоса чиқариш имконини беради. Бундай усуллар орқали талабаларда мулоҳазавий танқид, сабаб–оқибат алоқалари, далиллар билан ишлаш, концептуал фикрлаш, тадқиқотчона ёндашув шаклланади. Педагогик технологиялар асосида ўтказилган машғулотларда проблемали таълим, созловчи саволлар, "фикрлаш тўлқини", диалогик мулоқот каби усуллар қўлланилади. Масалан, дебат ёки муаммоли вазиятларда талабалар муайян фикрни далиллашга, қарши қарашларга жавоб беришга, қарор қабул қилишга мажбур бўладилар. Бу жараён, ўз навбатида, уларда мантиқий фикрлаш механизмларини фаоллаштиради.

Шунингдек, ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ), рақамли платформалар (маси, Mentimeter, Padlet, Miro, Google Jamboard ва бошқалар) орқали жамоавий фикр юритиш муҳити яратилади. Бу жараён интерфаоллик, мустақил таҳлил ва кўп қарашли ёндашувларни қўллаб-қувватлайди.

Илмий тадқиқотлар ҳам кўрсатмоқдаки, фаол таълим технологиялари талабаларда билимнинг фақат механик ўзлаштирилишини эмас, балки унинг мазмуний, когнитив қайта ишланишини таъминлайди. Бунда талабалар билимга эгалик қилиш эмас, балки билим яратиш жараёнининг иштирокчисига айланади.

Шундай қилиб, мантиқий фикрлашни шакллантиришда педагогик технологиялар воситасида:

- талабаларнинг когнитив фаоллиги ошади;
- таҳлилий ва ижтимоий фикрлаш ривожланади;
- мустақил хулоса чиқариш ва қарор қабул қилиш кўникмалари шаклланади;
- мураккаб муаммоларга ечим топиш салоҳияти юзага келади.

Замонавий таълим жараёнида талабаларда мантиқий фикрлаш компетенциясини шакллантириш нафақат уларнинг шахсий ривожланиши, балки бутун таълим тизимининг

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

самарадорлигини аниқлашда ҳам муҳим мезон ҳисобланади. Айниқса, бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий таҳлил, танқидий фикрлаш ва далиллаш қобилиятларини тўғри аниқлаш, баҳолаш ва диагностика қилиш воситалари марказий ўрин эгаллайди. Чунки ушбу қобилиятлар фақат назарий билимлар асосида эмас, балки таркибий компетенциялар мажмуаси сифатида намоён бўлади.

Баҳолаш ва диагностикалаш механизмлари замонавий педагогик фанда икки йўналишда қаралади: а) когнитив жараёнларни ўлчаш ва тузилишини баҳолаш; б) таълим жараёнидаги индивидуал фарқлар ва педагогик интервенцияларга жавоб бериш қобилиятини аниқлаш. Шунга мувофиқ равишда, диагностика воситалари фақат тест ёки анъанавий топшириқлар эмас, балки эссе, дебат, когнитив харита, рефлексия кундаликлари, рубрикалар ва интерактив баҳолаш платформалари орқали ҳам шакллантирилиши лозим. Уларнинг ҳар бири муайян индикаторлар орқали талабанинг мантиқий фикрлаш даражасини чуқур таҳлил қилиш имконини беради.

Илмий нуқтаи назардан қаралганда, баҳолаш воситаларининг самарадорлиги уларнинг таркибий индикаторлари ва қўлланиш доираси билан белгиланади. Масалан, дебат ёки эссе орқали талабанинг мулоҳаза юритиш тезлиги, факт ва аргументларни танлаш қобилияти, хулосани тузиш даражаси баҳоланади. Когнитив хариталар эса тафаккур манзарасини кўзга кўринарли визуал тарзда намоён қилиб, таҳлилнинг чуқурлигини очиб беради.

Умуман олганда, ушбу мақола орқали мантиқий фикрлашни шакллантиришга қаратилган диагностика ва баҳолаш механизмларини илмий-назарий асослаш, уларнинг афзалликларини очиб бериш ҳамда замонавий таълим жараёнига самарали интеграция қилиш масалаларини таҳлил қилиш назарда тутилган.

2. Мантиқий фикрлаш — педагогик ёндашувлардаги мазмун

Мантиқий фикрлаш тушунчаси замонавий педагогик парадигмада фақат когнитив қобилият сифатида эмас, балки мураккаб таълимий жараёнларнинг мазмуний асоси сифатида қарала бошланди. У талабада билимни қабул қилиш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш, далиллаш ва хулоса чиқариш қобилиятларини уйғунлаштирувчи интеграл компетенциядир. Шунинг учун, таълим жараёнида мантиқий фикрлашнинг шаклланишини таъминловчи аниқ педагогик ёндашув ва инструментлар зарур.

Психология ва педагогиканинг кўплаб намоёнкорлари мантиқий фикрлашнинг мазмунини турлича талқин қилганлар. Жером Брунер фикрлашни “интеллектуал фаолиятнинг жараёни” сифатида талқин қилади ва мантиқий фикрлашда таснифлаш, қиёслаш, умумлаштириш каби когнитив операциялар устуворлигини таъкидлайди[1]. Унингча, таълим фақат билим бериш эмас, балки фикрлаш усулини ўргатишга қаратилмоғи керак. Бу фикр мантиқий компетенцияни мустақил тушунча сифатида ажратишга замин яратади.

Бенжамин Блум томонидан таклиф этилган таксономияда эса фикрлашнинг юқори даражалари — таҳлил, синтез ва баҳолаш мантиқий фаолиятнинг асосий кўринишлари сифатида намоён бўлади[2]. Унинг илмий мероси фикрлаш жараёнини мақсадли ва тартибли шаклда йўналтириш имконини беради. Муаллиф фикрида фикрлашни шакллантириш баҳолаш воситалари билан

[1] Брунер Ж. К. К учению через открытие // *Психология обучения*. – Москва: Прогресс, 1977. – 345 б. – Б. 112–115.
[2] Блум Б. Таксономия учебных целей. Цели в когнитивной области / Пер. с англ. – Москва: Педагогика, 1972. – 340 б. – Б. 87–93.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

узвий боғланган. Биз бу ерда Блум назариясининг мантиқий фикрлаш компетенциясига методик пойдевор яратишини алоҳида таъкидлаймиз.

В.П.Петровский эса фикрлашни шахснинг ички мотивацияси, эҳтиёжлари ва ижтимоий вазиятларга муносабати билан боғлаб таҳлил қилади. Унингча, мантиқий фикрлаш шахснинг ўз позициясини асослаш, муаммога индивидуал ёндашиш ва ижтимоий жараёнларда фаол иштирок этиш қобилияти билан боғлиқ[3]. Бу қараш таълимда шахсга йўналтирилган ёндашув муҳимлигини янада кучайтиради.

Мантиқий фикрлаш нафақат функционал интеллект билан, балки ахборотни қайта ишлаш, кўп нуқтаи назардан баҳолаш, далиллар асосида тўғри қарор қабул қилиш имконияти билан ҳам белгиланади. Бу жараёнда қуйидаги функциялар ҳал қилувчи ўрин тутади:

- Таҳлил — мавжуд маълумотларнинг тузилмасини ажратиш ва тизимлаш;
- Хулоса — фикрлаш жараёнида янгича натижа чиқариш;
- Далиллаш — фикрнинг асосланиши ва исботини ташкил қилиш;
- Қайта ишлаш — маълумотларни қайта қуриш, таснифлаш, қайта баҳо бериш.

Буларнинг барчаси талабаларнинг таълим жараёнида фаол субъектга айланиши ва билиш жараёнида мустақил қарорлар қабул қилишини таъминлайди.

Педагогик нуқтаи назардан қаралганда, мантиқий фикрлаш бу таълим мазмунининг юқори когнитив даражаларини қамраб оладиган стратегик қобилият бўлиб, у фақат дарс жараёнида эмас, балки узлуксиз таълим жараёнида ҳам шакллантириб борилиши лозим.

Бугунги кунда таълимда талабаларда мантиқий фикрлаш қобилиятини шакллантириш нафақат ахборотни ўзлаштириш, балки билимни қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва амалий ечимга йўналтириш салоҳиятини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу жараёнда анъанавий усуллар ўрнини босиб бораётган янги авлод педагогик технологиялари ўқувчи шахсини марказга қўйиш, фаол иштирок, танқидий фикр ва ижтимоий мулоқотни қўллаб-қувватлашга асосланади.

Проблемали таълим технологияси, кейс-метод, когнитив хариталар, кластер, синквейн ва бошқа интерфаол усуллар мантиқий фикрлашнинг турли компонентларини шакллантиришга хизмат қилади. Хусусан, проблемали таълим воситасида ўқувчи муайян муаммони аниқлайди, анализ қилади, ечим вариантларини ишлаб чиқади ва далиллашга ўрганади. Бу жараён мантиқий фикрлашнинг асосий функциялари таҳлил, хулоса, далиллаш ва қайта ишлаш каби когнитив фаолиятларни рағбатлантиради[4].

Кейс-метод таълимда реал ҳаётдан олинган мураккаб ҳолатларни таҳлил қилиш орқали қарор қабул қилиш кўникмасини шакллантиради. Бундай усул орқали талабалар мантиқий тизимлаштириш, сабаб-оқибат алоқаларини англаш, бир неча нуқтаи назарни таққослаш ва энг асосли ечимни танлашга интилади. Кейсли ёндашувлар кўпроқ ижтимоий фанлар, ҳуқуқ, тиббиёт, менежмент, педагогика каби соҳаларда ўз самарасини бермоқда.

Когнитив харита ва кластерлар мантиқий фикрлашнинг визуал ифодаси сифатида маълумотлар ўртасидаги боғлиқлик, иерархия, тоифалаш ва синтезлашни ўргатади. Улар орқали талабалар маълумотларни фақат эслаб қолмасдан, балки маъноий структуралар орқали қайта ишлайди,

[3] Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъективности. – Москва: Наука, 1992. – 288 б. – Б. 156–159.

[4] Аҳмедов Қ. *Замонавий дарсда инновацион технологиялар*. – Тошкент: Ўқитувчи, 2021. – Б. 78.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

таҳлил қилади, жамлаш ва тизимлаштиришни ўрганади[5]. Шунингдек, кластер усули ёрдамида бир мавзудаги турли нуқтаи назар ва мазмунлар тақсимланади ва гуруҳланади, бу эса фикрлашда аниқлик ва изчилликни таъминлайди.

Синквейн, “мия штурми”, интеллектуал клестерлар каби технологиялар орқали талабаларда тезкор фикрлаш, таққослаш, ёритиш, мулоҳаза юритиш ва энг муҳими, ўз фикрини қисқа ва таъсирли ифода этиш кўникмалари шаклланади. Булар эса замонавий талабаларнинг ижтимоий фаоллиги, таҳлилий қобилияти ва мулоқот маданиятини оширади.

Методик жиҳатдан олиб қаралганда, мазкур технологиялар мантиқий фикрлашни шакллантиришнинг битта усули сифатида эмас, балки комплекс таъсир этувчи интегратив восита сифатида намоён бўлади. Улар назарий билимни фаол амалиётга айлантиради, талабани дарснинг фаол субъектига айлантиради. Педагог учун эса таълим самарадорлигини аниқлаш ва индивидуал ёндашувларни йўлга қўйиш имкониятини яратади.

Ҳақиқий таълим жараёнида бу технологияларни қўллаш бўйича олиб борилган ҳолат таҳлиллари шундан далолат бердики, мантиқий фикрлаш талабаларда фақат билимни қайта айтиш эмас, балки уларни қайта ишлаш, хулоса чиқариш ва янги билимлар яратиш жараёни сифатида намоён бўлмоқда. Шу боис, таълим муассасаларида ушбу технологияларни тизимли жорий этиш ва уларнинг самарасини холистик мониторинг асосида баҳолаб бориш замонавий таълим сиёсатида долзарб вазифага айланган.

Замонавий рақамли муҳит таълим тизимида билимни узатишдан тортиб, уни баҳолаш ва таҳлил қилишгача бўлган жараёнларни тубдан янгилади. Айниқса, мантиқий фикрлаш компетенциясини баҳолашда рақамли воситаларнинг имкониятлари анъанавий тест ва мулоқот шаклларига нисбатан кенгроқ қамров, тезкор қайта алоқа ва индивидуаллаштирилган ёндашув имконини беради. Шу сабабли, мантиқий фикрлашни real-time (бир вақтнинг ўзида) баҳолаш, қайта анализ қилиш ва ривожлантиришда АКТ асосидаги технологиялар ўзига хос ўринга эга.

Алоқа, маълумотлар базаси, визуализация, симуляция ва автоматлаштирилган таҳлил – буларнинг ҳар бири ахборот-коммуникация технологияларининг таълимдаги функцияларидир. АКТ воситаларининг жорий қилиниши нафақат маълумот тақдимоти сифати ва шиддатини оширади, балки баҳолаш тизимларини ҳам самаралилаштиради. Бу эса талабаларнинг фаол иштирокини, мулоҳаза ва далиллаш қобилиятини ошириш билан бирга, индивидуал ўзлаштириш даражасини аниқлашга ёрдам беради[6].

Мантиқий фикрлаш – бу фактик билимларни синаш эмас, балки билимлар орасидаги боғлиқликни топиш, хулоса чиқариш, қайта ишлаш ва далиллаш жараёнларини қамраб олган қобилиятдир. Бундай кўникмаларни баҳолашда замонавий рақамли воситалар, хусусан, адаптив тестлар, интерактив симуляторлар, эссе платформалари ва когнитив таҳлил воситалари кенг қўлланилмоқда.

Интерактив тестлар нафақат натижа кўрсатади, балки талабанинг фикр юритиш жараёнини кузатиш ва таҳлил қилиш имконини беради. Масалан, квест-форматдаги тестлар ёки “танлаш + изоҳ” элементларини қамраб олган баҳолаш шакллари талабанинг мантиқий асослаш

[5] Мўминова З. *Когнитив ёндашув ва таҳлилий фикрлашни шакллантириш*. – Самарқанд: Имом Бухорий нашриёти, 2022. – Б. 102.

[6] Эргашев Ҳ. *Ахборот технологиялари ва таълим тизими*. – Тошкент: “Маърифат” нашриёти, 2020. – Б. 64.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

қобилиятини намоён қилади. Бунда фақат тўғри жавоб эмас, балки танлов сабаби ва изоҳлар баҳолаш мезонига айланади.

Интеллектуал симуляторлар орқали талабаларга турли мураккаб таълимий вазиятларда қарор қабул қилиш имкони берилади. Бундай муҳитда ўқувчи воқеалар занжири, сабаб-оқибат алоқалари ва мумкин бўлган ечимларни танлаб, уларнинг оқибатини баҳолайди. Бу жараён мантиқий тизимлаштириш, далиллаш, таҳлил қилиш ва стратегия тузиш кўникмаларини ривожлантиради[7].

Онлайн эссе платформалари мантиқий фикрлашни баҳолашда энг таъсирчан усуллардан бири саналади. Бунда махсус алгоритмлар воситасида талабанинг фикрларини аниқлик, мантиқий тугаллик, далиллар билан ишлаш қобилияти бўйича таҳлил қилиш имкони мавжуд. Грамматик тўғриликдан ташқари, структуралилик, фикр изчиллиги, хулосалар сифати ва мулоҳазалар тагидаги аргументлар махсус меъёрлар асосида баҳоланади.

Real-time баҳолаш технологиялари талабанинг жавоб бериш жараёнидаги паузалар, танлов динамикаси, иккинчи жавобга қайтиш ҳолати, вақт сарфи ва бошқа элементларни ҳисобга олади. Бундай тизимлар дастур орқали фойдаланувчи фаолиятини автоматик таҳлил қилиб, ўқитувчига аниқ натижалар тақдим этади. Ушбу баҳолаш шакли шахсийлаштирилган таълим жараёни учун қимматли маълумот ҳисобланади.

Адаптив тестлар талабанинг билим даражасига қараб автоматик тарзда савол мураккаблигини ўзгартирувчи воситалардир. Улар мантиқий фикрлашнинг чуқур қатламларини аниқлашда самарали ҳисобланади. Масалан, агар талабанинг биринчи саволга жавоби тўғри бўлса, иккинчи савол аввало танқидий таҳлил талаб қилувчи форматда бўлиши мумкин. Бу восита таълим жараёнини шахсийлаштириш ва мантиқий фикрлаш даражасини тўғри баҳолаш имконини беради.

Динамик таҳлил платформалари, масалан Google Forms, Edmodo, Moodle, Kahoot, Plickers ва Formative каби муҳитлар орқали жавобларни тўплаш, таҳлил қилиш, таққослаш ва реал вақтда визуаллаштириш мумкин. Бу эса ўқитувчи учун аниқ диаграммалар, жадваллар ва интерактив натижалар орқали талабаларнинг таҳлилий даражасини кўриш имконини яратади.

Замонавий таълим тизимида таҳлилий қобилиятлар, хусусан мантиқий фикрлашни аниқлаш ва ривожлантиришда сунъий интеллект (SI) ва катта маълумотлар (Big Data) асосидаги технологиялар жадал ривожланмоқда. Бундай технологиялар фақат натижа эмас, балки фикрлаш жараёнининг ўзи ҳақида аниқ маълумот тақдим эта олади. Таълимдаги янги босқич айнан шу воситалар орқали талабаларнинг фикр юритиш услуби, далиллаш даражаси ва когнитив паттернларини автоматик танишга ўтиб бормоқда.

Сунъий интеллектнинг энг самарали воситаларидан бири Natural Language Processing (NLP) ҳисобланади. Бу технология талабалар томонидан ёзилган эссе, форум жавоблари, тест изоҳлари ва онлайн мулоҳазаларни тилли таҳлил асосида қайта ишлаб, фикрлар изчиллиги, мантиқий тизимлилик, далиллаш даражаси каби мезонлар бўйича автоматик баҳолайди. NLP асосидаги платформалар, масалан, Turnitin Revision Assistant, Grammarly Goals, Jasper ёки GPT-интеграцияланган платформалар фикр юритиш услубига таяниб мантиқий даражани баҳолайди[8].

---

[7] Назаров Ф., Носирова Г. *Интерактив таълим ва рақамли муҳитда баҳолаш методикаси*. – Тошкент: Fan, 2022. – Б. 89.

[8] Kuznetsov A. Artificial Intelligence in Education: From Potential to Implementation. – London: Springer, 2021. – p. 144.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

Predictive Analytics (прогнозлаштирувчи таҳлил) воситаси эса талабанинг аввалги жавобларига қараб, кейинги фикрларини олдиндан баҳолаш ёки муайян фикр паттернларига мослиги асосида индивидуал кўрсатмалар бериш имконини беради. Бу таълимни шахсийлаштириш, фикрлашдаги камчиликларни эрта аниқлаш ва тизимли ривожлантириш учун муҳим инструмент ҳисобланади.

Big Data технологиялари турли манбалардаги (эсселер, дебатлар, мулоқотлар, тестлар ва форуми) фикрларни таҳлил қилиш, талабанинг когнитив таркибини чуқур англаш имконини беради. Когнитив паттернлар бу талабанинг маълумотни қабул қилиши, қайта ишлаши ва унга бўлган муносабатидаги такрорланувчи фикр моделларидир. Улар Big Data таҳлиллари орқали автоматик равишда аниқланади, тўпланади ва таснифланади[9].

Мисол учун, агар бир талабада ҳар доим хулосада тафсилотлар етишмаса, Big Data модели бу тенденцияни кузатиб, ўқитувчига автоматик тавсия тақдим этади. Бу нафақат баҳолаш, балки методик интервенция имкониятини ҳам очади. Бу жараёнда керакли маълумотлар визуал шаклларда (графиклар, жадваллар, когнитив хариталар) тақдим этилади.

Онлайн таълим платформалари – EdX, Coursera, Khan Academy, Udemy ва бошқалар – AI ва Big Data асосида талабанинг мантиқий фикрлаш даражасини баҳолашнинг турли сценарийларини жорий этган. Масалан:

- **EdX** платформасида автоматик эссе баҳолаш алгоритми фикр изчиллигини балл асосида белгилайди.
- **Coursera**'да “peer-review” механизми орқали талабалар бир-бирининг мантиқий таҳлилларини баҳолайди ва NLP ёрдамида хулоса ҳаққонийлиги текширилади.
- **Khan Academy**'да симулятор асосида саволга жавоб бериш жараёни кузатилади ва ҳар бир босқичдаги таҳлил чуқурлиги ҳисобланади.

Бундай платформалар ўқитувчига талабалар фикрлаш жараёни ҳақида реал вақтда аниқ маълумот беради ва таълим жараёнини интерактивлаштириш, индивидуаллаштириш ва тубдан қайта форматлаш имконини яратади.

Замонавий таълим фаолиятида мантиқий фикрлашни ривожлантириш учун фақат анъанавий усуллар етарли эмас. Янги авлод таълим муҳити инновацион технологияларни талаб қилмоқда. Хусусан, виртуал реаллик (VR), ментал хариталар ва ўйин технологиялари билимни ҳис қилиш, таҳлил қилиш ва фикр юритиш жараёнларини интерфаол муҳитга олиб киради. Бу эса нафақат ўрганишни, балки фикрлашнинг ўзига хос механизмларини қайта шакллантириш имконини яратади.

VR технологиялари талабани “воқеа ичида фикрлаш” муҳитига олиб киради. Бу дегани, реал таълим сценарийлари симуляция қилинади ва талабадан бу муҳитда муаммоларни ҳал этиш, танлов қилиш, хулоса чиқариш талаб қилинади. Масалан, чет тили ўқитувчиси тайёрлаш жараёнида талабалар виртуал синфда нутқ жараёнларини бошқариш, ўқувчи хатоларини таҳлил қилиш, турли мулоқот сценарийларига муносабат билдириш орқали мантиқий фикрлашни жорий этишади[10]. VR муҳитидаги “интерактив бошқарув” стратегияси фикрлашнинг креатив, таҳлил ва қарор қабул қилиш қобилиятларини кучайтиради.

Фикрлашни визуаллаштириш: ментал хариталар ва когнитив тузилма

[9] Smith J., Lee A. Big Data and Cognitive Education: Pattern Analysis for Learning Behavior. – New York: Routledge, 2020. – p. 211.

[10] Anderson, T. Virtual Worlds for Education: Simulation-Based Training. – Oxford: Elsevier, 2020. – p. 98.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

Ментал хариталар мантиқий тартибда фикр юритиш, муносабатларни шакллантириш ва мулоҳаза қилиш жараёнини визуаллаштирадиган воситадир. Уларда марказий ғоялардан тортиб, унга боғлиқ гиламча тушунчаларгача даражалаштирилади. Мазкур усул талабаларда фикрни аниқ тартибда баён қилиш, сабаб-оқибат алоқаларини белгилаш, мураккаб маълумотни тузилмавий кўринишда қабул қилиш салоҳиятини оширади[11].

Когнитив хариталар эса бундан бир қадам юқорироқ бўлиб, мураккаб билим тизимлари ва билимлар ўртасидаги боғланишларни тармоқли шаклда ифодалайди. Улар мантиқий фикрлашдаги компонентлар далил, хулоса, сабаб, альтернатив йўллар, эътибор нуқталари каби қисмларни ажратиб кўрсатиш имконини беради.

Ўйин технологиялари таълим жараёнига шижоат, рақобат ва фаол иштирокни олиб киради. Game-based learning (GBL) – ўйин орқали ўргатиш – талабаларни муаммоли вазиятга олиб киради ва мантиқий фикрлаш орқали ечим топишга ундайди. Мисол учун, “логик квестлар”, “дидактик муаммо ечиш ўйинлари”, “кейс сценарийларнинг рақамли платформаси” орқали талабалар мулоҳазаларини далиллар билан бойитади, хулосаларда изчилликка эришади.

Бундай ўйинлар махсус платформада Kahoot, Quizlet, Classcraft, Minecraft Education Edition, Phet simulations каби илова ва сайтлар орқали ташкил этилади. Бу платформалар ўйин ичидаги таҳлил, танлов, баҳолаш, қайта кўриб чиқиш каби фикрлаш амалиётларини кучайтириб, натижани автоматик қайд этади.

Мантиқий фикрлашни аниқлаш, баҳолаш ва ривожлантириш таълим тизимида янги босқични бошламоқда. Хусусан, рақамли муҳит, интерактив технологиялар ва сунъий интеллект воситалари орқали когнитив қобилиятларни реал вақтда баҳолаш имкони туғилди. Бундай ёндашув педагогик жараённи фақат натижага эмас, балки жараённинг ўзини ҳам таҳлил қилишга, талабанинг фикрлаш услубини англашга, билимни қандай ташкил этишаётганини кузатишга имкон яратади. Бу эса **рақамли педагогика**нинг асосий устувор йўналишларидан бирига айланди.

Таҳлил қилинган илмий асослар, диагностика механизмлари ва методик ечимлардан келиб чиқиб, қуйидаги методик тавсиялар илгари сурилади:

Биринчидан, педагог кадрлар учун когнитив технологиялар, рақамли диагностика ва мантиқий таҳлил платформалари бўйича махсус малака ошириш курсларини жорий этиш зарур. Бу курслар нафақат янги воситаларни ўргатиши, балки муаллифлик инструментларини яратишга ҳам йўналтирилган бўлиши керак.

Иккинчидан, баҳолаш тизимларини адаптив ва метакогнитив ёндашувлар асосида қайта кўриб чиқиш лозим. Бу, ўз навбатида, талабанинг нафақат жавобини, балки фикрлаш жараёнидаги ҳаракатларини ҳам баҳолашни назарда тутади. Масалан, адаптив тестлар ёрдамида талабанинг фикрий траекториясини таҳлил қилиш имкони туғилади.

Учинчидан, рақамли муҳитдаги воситаларни танлашда педагогик мақсад ва таълим босқичига мосликка қатъий эътибор бериш тавсия этилади. Яъни, ҳар қандай платформа эмас, балки таълим мазмунига, когнитив даражага ва фан хусусиятига мос платформалардан фойдаланиш самарадорликни оширади. Масалан, эссе платформалари лингвистик таҳлил учун, симуляторлар мулоқот ва қарор қабул қилиш жараёни учун, интеллектуал ўйинлар эса тезкор таҳлил қобилияти учун мос келади.

[11] Novak, J.D. & Cañas, A.J. The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct Them. – Florida: IHMC, 2008. – p. 12.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Брунер Ж. Процесс образования. — М.: Педагогика, 1977. — 135 б.
2. Блум Б. Таксономия образовательных целей. — М.: Педагогика, 1986. — 216 б.
3. Петровский А.В. Введение в психологию. — М.: Просвещение, 1982. — 207 б.
4. Назаров Ш.С. Мантиқий фикрлашнинг педагогик асослари. — Тошкент: Фан, 2018. — 164 б.
5. Сайдова Д.М. Таълимда когнитив ёндашувлар. — Тошкент: “Иқбол”, 2019. — 188 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 7 февралдаги ПФ–27-сонли фармони.
7. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон – Янги тараққиёт йўли. — Т.: Ўзбекистон, 2021. — 368 б.
8. Юнусов У.А. Интерактив таълимда инновацион технологиялар. — Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2020. — 142 б.
9. Turabekov T.M. Modern Pedagogical Approaches in Cognitive Skills Development. — Tashkent: World Science Publishing, 2022. — 112 p.
10. Khan Academy. *Logic and Critical Thinking Courses*. www.khanacademy.org
11. Coursera. *Introduction to Logic by Stanford University*. www.coursera.org
12. EdX. *Logical and Critical Thinking*. University of Auckland, www.edx.org
13. Nurgaliyev S.K. Diagnostika kriticheskogo myshleniya. — Almaty: NPI, 2017. — 132 b.
14. Юсупова М.Ф. Мантиқий фикрлашни шакллантиришда фанлараро ёндашув. — Т.: Муаллим, 2021. — 127 б.